

De grond onder de voeten van een burger - theoloog

door Aldert Schipper

Een vast grapje bij de familie Bonhoeffer aan tafel was: „Wegens hoge adel de lees- en schrijfkunst niet machtig.” Zover voelde dit gezin, hoewel het er mee verwant was, zich verheven boven de bezitters van titels en onroerend goed.

Dietrich Bonhoeffer werd in het voorjaar van 1945 in verband met zijn aandeel in de mislukte moordaanslag op Hitler opgehangen en zijn lichaam werd, samen met een bandje van Goethe die hij tot het laatst bij zich had, gecremeerd.

Bonhoeffer is vergeleken met Mozes, die het volk uit het diensthuis bracht, het beloofde land voor zich zag maar niet meer zou betreden. Want Bonhoeffer heeft duidelijk gezien waar de christelijke gemeente in de tweede helft van de twintigste eeuw op zou stuiten. Hij heeft die uitdaging aanvaard, maar tegelijk is hij blijven behoren tot de cultuur van het traditionele Duitse 'Bürgertum'. Dat deze theoloog had gestaan achter de poging Hitler te vermoorden was een logisch gevolg van zijn afkomst, zijn mondigheid en zijn theologie. Die theologie is na de oorlog tot aan de einden der aarde bekend geworden, maar de kennis over Bonhoeffers biografie beperkte zich toch hoofdzakelijk tot de bovengenoemde tragische dood.

De Parijse gereformeerde predikant F. de Lange heeft in zijn proefschrift 'Grond onder de voeten'* mooi (zij het helaas niet foutloos) geschreven over Bonhoeffers burgerlijke afkomst.

De Bonhoeffers waren welgesteld, maar het waren vooral 'Bildungsbürger'. Zij waren gevormd door een langdurige culturele en intellectuele traditie. 'Burgerlijk' moet men onderscheiden van 'kleinburgerlijk'. De kleinburger imiteert, maar in de Duitse traditie doet de 'Bürger' niemand na. Dat hoeft ook niet, omdat de vrije mondige burger zichzelf genoeg is zonder persé zelfgenoegzaam te zijn.

De traditonele 'Bürger' leert men misschien het beste kennen in het werk van Thomas Mann, in het bijzonder in de roman 'Buddenbrooks'. Hij kan kort gekarakteriseerd worden met de woorden 'Besitz und Bildung', bezit en culturele vorming. De cultuur komt uit de kleine vrije rijksteden, die zich in een ver verleden bevrijdden van de adel. Deze laatste behield iets plomps en miste het gevoel voor humaniteit, dat de burger dierbaar was. De burger stamde uit de geslachten van handwerkslieden, kooplui, bestuurders en intellectuelen, die de Duitse steden bevolkten.

Bewustzijn

De familie van de Bonhoeffers was ook een soort 'Buddenbrooks'. Er was geen voorouderverering, maar een bewustzijn in een traditie te staan. Die traditie wilde dat elk individu zich op eigen kracht, als was er geen traditie, verwerkelijkte als een mondig mens. Bij de familie Bonhoeffer gaat die houding terug tot de zestiende eeuw naar de vrije rijkstad Hall.

Dietrich vatte het burgerlijke levensgevoel samen, toen zijn grootmoeder stierf. Van Barcelona uit, waar hij hulpprediker was, schreef hij over de traditie die zijn grootmoeder had beli-

Dietrich Bonhoeffer

chaamd: „Het onbuigzame rechtsgevoel, het vrije woord van de vrije man, de betrouwbaarheid van het eenmaal gegeven woord, de helderheid en de nuchterheid van het spreken, de redelijkheid en eenvoud in het persoonlijke en publieke leven, daaraan hing haar hele hart.”

Het geslacht stamde oorspronkelijk uit Nijmegen. Eind zestiende eeuw zat de eerste Bonhoeffer in de gemeenteraad van Hall en na enkele generaties van ambachtslieden bracht het geslacht artsen, juristen en theologen voort. De grootvader was rechter, zij het evenwel niet meer in Hall. Dietrichs vader stelde met spijt vast verzuimd te hebben het burgerrecht van Hall te verwerven. Deze vader, Karl Bonhoeffer, was psychiater, eerst in Breslau, later in Berlijn. Een ordelijk, nauwgezet en uiterlijk onbewogen man, een liberaal denkend vaag kerklid. Zijn moeder was wel vroom. Maar de kerk speelde hoege-

naamd geen rol bij de Bonhoeffers. De kinderen gingen zelden. De kinderjuf leerde de kinderen gelovige versjes.

Herhaalbaar?

In de Berlijnse villawijk ontplooidde zich het 'Bildungsbürgertum' ten volle. Hoewel De Lange zijn gevoel van heimwee naar deze cultuur niet verbergt, moet men zich afvragen of deze vorm van leven herhaalbaar is. Op geld werd letterlijk niet gekeken. Het mocht geen rol spelen bij de Bonhoeffers. Zij woonden in een reusachtig pand met personeel. Er waren acht kinderen en ook de grootmoeder woonde er. Bovendien was er ruimte voor de 'aanhang' van Dietrichs broers en zusters, onder wie Dohnanyi en Stauffenberg, die ook zouden worden vermoord. Er werd lekker gegeten en gezellig muziek gemaakt en geacteerd en de feestjes bij de Bonhoeffers mochten zich in enige lokale bekendheid verheugen. Toch was er geen sprake van platte genotzucht. De antieke en klassieke Duitse literatuur werd er gelezen, maar niet om er geuren met kennis of belesenheid. Het hoorde er allemaal als vanzelfsprekend bij, evenals het tennis, het autorijden en het sigarenroken.

De afwijzing van het fascisme zag men in dit milieu als een eenvoudige kwestie van smaak en fatsoen. Men was immuun voor de propaganda omdat deze de mondigheid van de burger miskent. Mondigheid verstond Bonhoeffer als verantwoordelijkheid. En hier ligt de belangrijkste verbinding tussen zijn theologie en de consequenties die hij trok.

*Grond onder de Voeten, Burgerlijkheid bij Dietrich Bonhoeffer, dissertatie van dr. F. de Lange, uitgave Van den Berg, Kampen, 474 pagina's, prijs 42,50.